

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ  
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

**БАКИНСКИЙ СЛАВЯНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

*На правах рукописи*

**САМАЯ АЛИФХАН ГЫЗЫ КЕРИМОВА**

**РУССКО-АЗЕРБАЙДЖАНСКИЕ ЛИТЕРАТУРНЫЕ  
ВЗАИМОСВЯЗИ КОНЦА XX – НАЧАЛА XXI ВЕКА**

**10.01.03 – Мировая литература (Русская литература)**

**10.01.01 – Азербайджанская литература**

**А В Т О Р Е Ф Е Р А Т**

**диссертации на соискание ученой степени доктора  
философии по филологическим наукам**

**БАКУ – 2013**

**Работа выполнена на кафедре русской литературы и методики  
ее преподавания Бакинского славянского университета**

**Научный  
руководитель:**

*доктор филологических наук,  
профессор Белла Сирадж гызы Мусаева*

**Официальные  
оппоненты:**

*доктор филологических наук,  
профессор Флора Султан гызы Наджиева,  
доктор филологических наук  
Гафар Мохсун оглу Гусейнов*

**Ведущая организация:**

Институт литературы им. Низами  
НАНА, Отдел зарубежной  
литературы и литературных взаимосвязей

Защита состоится « 29 » \_\_03\_\_ 2013 года в « \_\_\_\_ » часов  
на заседании Диссертационного совета Д.02.071 по защите  
диссертаций на соискание ученой степени доктора и доктора  
философии по филологическим наукам при Бакинском славянском  
университете по адресу: AZ 1014, г.Баку, ул. С.Рустама, 25.

С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке БСУ.

Автореферат разослан « \_\_\_\_ » \_\_\_\_\_ 2013 г.

**Ученый секретарь**

**Диссертационного совета Д.02.071,  
доктор философии по филологическим  
наукам, доцент**

**Н.Р.Мугимова**

## ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Реферируемая диссертация посвящена русско-азербайджанским взаимосвязям в конце XX-го и начале XXI-го веков, их краткой истории, представленной в хронологических срезах.

### **Актуальность темы.**

Вопрос о межнациональных связях литератур – один из актуальных, разносторонних и сложных вопросов современного литературоведения. Он требует осмысления в широком контексте своего исторического времени, в своеобразии сложившейся политической ситуации. На каждом этапе форма взаимосвязей носит сугубо индивидуальный характер, она имеет свою специфику, обусловленную целым рядом факторов. Вместе с тем межнациональные отношения имеют и свои закономерности развития, без учета которых нельзя объективно оценить уровень взаимосвязей между разными национальными литературами и их своеобразие.

У каждого народа своя, только ему присущая история культурных контактов с другими народами. На протяжении почти двух веков развиваются культурные контакты России и Азербайджана. Это взаимодействие открывает широкое поле для исследователей данной проблемы.

Для начального времени этого процесса, который мы относим к первой половине XIX столетия, определяющим стало обращение азербайджанской литературной общественности к лучшим образцам русской классической литературы, знакомство азербайджанских писателей с новыми темами, идеями, сюжетами и жанрами. Русская литература приобщила азербайджанского читателя и к уже освоенным ею художественным ценностям западноевропейской культуры. Таким образом, несмотря на то, что Россия завоевывала Кавказ, преследуя свои экономические и военно-стратегические цели, этот процесс имел и весьма позитивные последствия для развития азербайджанской культуры.

Второй этап русско-азербайджанских литературных взаимосвязей – это называемый в истории советский период, когда происходило становление многонациональной советской литературы, частью которой стала и азербайджанская. Взаимодействие языков и культур на советском пространстве носило декларированный партийной системой, коммунистическими идеалами характер. В этой структуре

главенствующая роль принадлежала русскому языку и русской культуре. Но и в таких условиях шло развитие литератур, которые, тесно общаясь друг с другом, формируясь в известном направлении, не теряли своей национальной специфики. Шли весьма позитивные процессы взаимодействия, включающие культурный обмен, изучение контактирующих литератур и, что оказалось главным, процесс взаимопереводов.

Третий этап начался в конце XX века и охватывает весь постсоветский период. Этот этап русско-азербайджанских литературных взаимосвязей обусловил свободное и объективное взаимодействие и взаимообогащение двух культур – азербайджанской и русской в свете глобализации и параллельного ей обострения в многополярном мире религиозных и идеологических конфликтов. В рамках этих процессов важным представляется вопрос о сохранении русского языка и русской литературы в Азербайджане и азербайджанского языка и литературы в России. Главную роль в этом процессе по-прежнему играет художественный перевод, являющийся основным проводником культурного обмена.

Характер взаимодействия, формы взаимосвязей двух литератур, свойственные этому третьему этапу русско-азербайджанских литературных взаимосвязей, требуют своего научного анализа, осмысления и объективной оценки, что и определяет актуальность избранной темы.

**Предметом исследования** являются основные тенденции развития и проблематика русско-азербайджанских литературных связей на современном этапе.

**Объектом исследования** стали работы русских исследователей, посвященные азербайджанской литературе, и азербайджанских ученых о взаимодействии России и Азербайджана в области литературного творчества и языковых контактов. В рассмотрение введены переводные тексты, а также материалы, освещающие некоторые проблемы переводческого процесса.

**Методом исследования** избран сравнительный анализ закономерностей историко-литературного процесса в России и Азербайджане в их взаимосвязях.

### **Степень разработанности проблемы.**

Русско-азербайджанские литературные взаимосвязи конца XX – начала XXI вв. изучены далеко неполно. Отдельные вопросы, осве-

щающие взаимодействие между Россией и Азербайджаном в аспекте культурных контактов на современном этапе, проблемы перевода представлены в ряде статей, рецензиях, опубликованных в русской и азербайджанской периодической печати. Однако обобщающих работ, где было бы развернуто изучение этой проблемы в комплексном ее представлении, все еще нет ни в русском, ни в азербайджанском литературоведении. Предшествующие два этапа обстоятельно исследованы в работах А.Багирова «Из истории русско-азербайджанских литературных связей в XIX веке» (Баку, 1997), Ш.Курбанова «Этапы развития азербайджанско-русских литературных связей в XIX веке» (Баку, 1976), М.Садыхова «Писатели-декабристы и Азербайджан», С.Асадуллаева «Русская классика и азербайджанская литература» (Баку, 1998), Н.Мамедхановой «Восприятие искусства и искусство восприятия (русско-азербайджанские литературные связи рубежа веков)» (Баку, 2002) и др. Важным представляется положение, высказанное К.М.Абдуллаевым и И.Г.Гамидовым, авторами книги «Русский язык в Азербайджане. История. Современность. Перспективы» (Баку, 2005), о том, что задолго до обозначенного времени «диалектика сосуществования славяно-русского и тюркского миров как неотъемлемых элементов общей, глобальной системы мироздания подготовили достаточно твердую историческую ниву для осуществления идеи приобщения к иноязычным культурам, для идеи *презумпции исторической необходимости* изучения чужих языков, этнокультурных систем – в том числе языка и культуры русского народа» (с.4.).

В советский период было издано много коллективных сборников: «Взаимосвязи и взаимодействие национальных литератур» (М., 1961), «Великая дружба азербайджанского и русского народа (с древних времен до наших дней)» (Баку, 1964); «Международные связи русской литературы» (Л., 1963), «Русская классика в Азербайджане» (Баку, 1986) и др. Большую работу в исследовании русско-азербайджанских и азербайджанско-русских литературных связей в аспекте художественного перевода вели и ведут Ф.Велиханова, А.Дж.Гаджиев, Ф.Ч.Рзаев, Я.М.Гулузаде, Р.М.Новрузов, Н.Ф.Касимова, Л.Д.Самедова и многие другие исследователи.

Говоря о степени разработанности данной темы, нельзя обойти вниманием и фундаментальный библиографический труд Г.Б.Бабаева «Межнациональные связи азербайджанской литературы» (Баку,

1978), в котором представлена обширная библиография книг, статей и рецензий, авторефератов, посвященных межнациональным связям азербайджанской литературы, а также работ, в которых в той или иной степени рассматриваются отдельные проблемы этого процесса.

Во всех указанных нами работах описаны русско-азербайджанские взаимосвязи в XIX веке и в советский период. Третий же этап, являющийся объектом исследования в данной диссертации, представлен в фрагментарно.

Сказанное определяет цель и задачи данного исследования.

**Цель** диссертации – комплексное исследование истории и форм литературных взаимосвязей России и Азербайджана на современном этапе.

Для достижения поставленной цели в диссертации выдвинуты следующие **задачи**:

1. Рассмотреть историю азербайджанско-русских литературных взаимосвязей; определить этапы их развития и охарактеризовать каждый из них;

2. Выявить специфику взаимосвязей азербайджанской и русской литератур на современном этапе ее развития;

3. Определить основные формы взаимодействия азербайджанской и русской литератур в рассматриваемый период;

4. Рассмотреть художественный перевод как одну основных форм литературных взаимосвязей России и Азербайджана;

5. Рассмотреть изучение азербайджанской литературы в русском литературоведении и русской литературы в азербайджанском;

6. Обобщить имеющиеся данные о состоянии азербайджанско-русских литературных взаимосвязей на современном этапе и перспективы их дальнейшего развития.

**Научная новизна** исследования: впервые объектом специального изучения становятся история и формы взаимодействия азербайджанской и русской литературы, проблема взаимосвязей на современном этапе. В работе представлен комплексный анализ взаимодействия русской и азербайджанской литератур на всем протяжении их развития и функционирования, выявляются основные сферы литературных контактов: перевод, исследование литератур, их взаимовлияние.

**Теоретическая и практическая значимость** работы определяется её историко-литературной и научно-теоретической направлен-

ностью. Фактический материал, историко-литературные обобщения, содержащиеся в работе, могут быть использованы при изучении азербайджанской и русской литератур XIX–XXI веков в их взаимосвязи и взаимодействии. Результаты исследования могут быть представлены в лекционных курсах по истории русской и азербайджанской литературы, теории и практике перевода, в спецкурсах и на спецсеминарах по представленной теме.

**Апробация исследования.** Основные положения диссертации докладывались на научных конференциях, обсуждались на семинарах кафедры азербайджанской литературы и журналистики.

Публикации по теме диссертации составляют 11 статей и тезисов, опубликованных в различных научных сборниках и периодических изданиях.

**Структура диссертации.** Диссертация состоит из введения, двух глав, заключения и списка использованной литературы. Объем работы 146 страниц печатного текста.

## СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

**Во введении** диссертации обосновывается выбор темы, ее актуальность, формулируются цели и задачи исследования, определяется его научная новизна, теоретическая и практическая значимость, структура, а также устанавливаются положения, выносимые на защиту.

**Первая глава** называется «**История формирования и развития литературных взаимосвязей России и Азербайджана**» и состоит из двух параграфов.

**Первый параграф** – «**Литературные контакты России и Азербайджана в XIX веке**» посвящен истории русско-азербайджанских взаимосвязей, сложившихся в этот период, анализу позитивных последствий этого взаимодействия.

В первые десятилетия XIX в. особую роль сыграло непосредственное общение представителей национальной интеллигенции Аббас Кули ага Бакиханова, Мирза Шафи Вазеха, Исмаил-бека Куткашенского с русским образованным обществом. Знакомясь в России через русский язык и литературу с европейским просвещением, А.Бакиханов писал: «Я видел много вещей, любопытных для сердца и ума, и старался извлечь из них пользу». В свою очередь высокую оценку русских ученых (Б.А.Дорна, И.А.Березина) получили труды

А.Бакиханова «Гюлистан-Ирам», «Тахзиб-уль-ахлаг», «Асрар-уль-мелеут». В.Кюхельбекер считал его большим знатоком Востока. Имя Бакиханова встречается в путевых заметках А.С.Грибоедова. Известен его литературный перевод басни И.А.Крылова «Осел и Соловей». Широкий резонанс в Германии, а затем и в Европе получили стихи Мирза Шафи Вазеха, переведенные Ф.Боденштетом, присвоившим себе их авторство. На русский язык стихи Мирза Шафи были переведены М.И.Михайловым, музыку на стихи были написаны А.Рубинштейном и вошли в репертуар знаменитых русских певцов.

М.Ф.Ахундов, писатель, драматург, философ, в творчестве которого азербайджанский реализм получил наиболее яркое свое воплощение, был одним из тех, кто в своей деятельности очень способствовал укреплению русско-азербайджанских связей.

Тема «Пушкин и Азербайджан» давно и плодотворно исследовалась азербайджанскими филологами (М.Рафили, М.Ариф, М.Т.Сидги, Ш.Курбанов и др.). Описаны встречи поэта с Фазиль-ханом, стихи, посвященные Фархад-беку. Особая тема – использование восточных мотивов, образов и традиционной символики в творчестве самого А.С.Пушкина («Подражание Корану»), в стихах А.Дельвига, Д.Веневитинова, позднее Вяч.Иванова, А.Блока, И.Бунина и др. Сосланный на Кавказ А.Бестужев-Марлинский, написавший повести «Мулла-Нур» и «Аммалат-бек», хорошо изучил азербайджанский язык и избежал штампов, которыми изобиловала русская литература, неизменно орнаментирующая восточную экзотику и ее атрибуты. Проживший среди мусульман Кавказа последние восемь лет своей жизни, Марлинский оставил свои наблюдения над их бытом, набожностью, мистерией поминовения имамов и другими особенностями мусульманского вероисповедания и обрядности.

М.Ю.Лермонтов изучил азербайджанский язык; известна его запись дастана «Ашик-Кериб», кавказские поэмы «Аул Бастунджи», «Хаджи-Абрек» и др., в которых ориентальные мотивы перекликаются со многими общечеловеческими проблемами. Влияние восточной литературы, ее образного строя и поэтических приемов испытывает и последующее поколение русских поэтов (А.Фет, Я.Полонский, А.Майков). Так, одна из самых изысканных форм восточной поэтики – редиф была освоена в XIX в. через переводы (одним из первых – А.Фет, переводивший Хафиза), а затем утвердилась как особый



художественный прием у В.Брюсова, Вяч. Иванова, М.Кузмина, А.Глобы и др. Переводы восточной поэзии обогатили русские художественные тексты новой метафорикой даже там, где они не были тематически обращены к восточным сюжетам.

С середины XIX в. в русской литературе занимает прочное положение реалистическое направление, которое оказало известное влияние на становление и развитие новой азербайджанской литературы.

Появление комедий М.Ф.Ахундова «Алхимик Молла Ибрагим-Халил», «Ботаник Мусье Жордан и дервиш Мастали-шах», «Визирь Ленкоранского ханства» и др. создало ему славу основателя драматической школы, основоположника реалистического направления, утвердившего значение театра для народа как великого двигателя его просвещения. Общим для русской и складывавшейся азербайджанской драматургии были постановка социальных проблем, изображение жизненно достоверных национальных образов и характеров, типизация, обличение пороков общества. Русская критика в этот период обратилась к азербайджанской литературе, дав ей высокую оценку.

Начиная с 1860-х годов, в Азербайджане находит отклик движение о необходимости образования для народа, возникшее в России на фоне тех перемен, которые появились после отмены крепостного права. Пионером этого дела становится А.О.Черняевский, родившийся в Шемахе.

Последние два десятилетия XIX века ознаменованы дальнейшим развитием переводческой работы. Неоценима популяризаторская роль газеты «Кешкюль», где регулярно выходили переводы произведений А.С.Пушкина, М.Ю.Лермонтова, Н.А.Некрасова, И.С.Тургенева, М.Е.Салтыкова-Щедрина и др. Вокруг газеты собрались переводческие деятели литературы, получившие образование либо в России, либо в Горийской семинарии Тифлиса и таким образом хорошо знакомые с русской литературой. С 1875 г. издается первая азербайджанская газета «Экинчи» Гасанбеком Меликовым (Зардаби). Широкой переводческой работе способствовало и то, что количество издаваемых газет, журналов и других периодических изданий возросло («Кешкюль», «Кавказ», «Новое обозрение», «Тифлисский листок», «Каспий» и др.). В русской печати Кавказа большое место уделялось азербайджанской литературе.

В 1880-е годы начатая еще А.Бакихановым работа по переводу произведений русских классиков интенсивно развивается.

В 1882 году переводы рассказов Л.Толстого вошли в учебник «Вэтэн дили», при последующих переизданиях учебника эти тексты пополнялись новыми. Рассказы Л.Толстого включены в книгу Р.Эфендиева «Ушаг бахчасы». В 1894 году с успехом на азербайджанской сцене шла переведенная С.М.Ганизаде пьеса Л.Толстого «Первый винокур». Демократически настроенная азербайджанская интеллигенция высоко ценила Л.Толстого как великого художника-реалиста, поборника правды, добра и справедливости.

С начала 1890-х годов оживляется культурная жизнь в Баку, работают театры, в которых ставятся десятки пьес, оперы русских и зарубежных композиторов. Молодые драматурги (Н.Везиров, А.Ахвердов и др.) испытывают в своем творчестве влияние русской драматургической школы и театра. Героя Фархада (пьеса «Несчастный юноша» А.Ахвердова) критика нередко сравнивала с Чацким. Близкими по духу Дж.Мамедкулизаде считал Гоголя и Щедрина в их общей сатирической направленности – обличении существующей действительности.

В 1880-е годы в Баку побывали А.Н.Островский (1883), Г.И.Успенский (1883), А.Ф.Писемский (1886), М.Горький (1882), А.П.Чехов (1888). В 1902 году вышел роман О.Сенковского «Падение Ширванского царства», посвященный Шемахе, и поэма В.Шуфа «Гибель Шемахи».

Значительную роль в укреплении русско-азербайджанских взаимосвязей сыграло творчество писателя и поэта В.Л.Величко, редактора газ. «Кавказ», переводчика «Песни об удалом Домруле» из эпоса «Китаби Деде Коркуд». В «Русском вестнике» печатались его статьи о Кавказе и Азербайджане.

Еще один фактор, способствовавший дальнейшему развитию переводческого дела в Азербайджане; открытие указом Кавказского наместника от 13 января 1881 года русско-татарских школ, предусматривавших наряду с изучением родного азербайджанского языка и русский. Школу с русским языком обучения открыл в 1869 году и Сеид Азим Ширвани. Рашид беком Эфендиевым был составлен альбом-хрестоматия переводов с русского, «Учебник русского языка для азербайджанских школ» (в соавторстве с А.О.Черняевским); Дж.Унси-заде и Н.К.Поморцев написали для изучения русского языка пособия «Русский язык», «Русский букварь» и др.

С 1880-х годов образцы пушкинской поэзии начинают звучать на азербайджанском языке в выполненных на высоком уровне переводах Р.Эфендиева, А.Джаваншира, М.Эфендиева, Ф.Кочарли, завоевывая широкую читательскую аудиторию. Последовательным пропагандистом пушкинской поэзии в Азербайджане стал известный поэт-романтик и переводчик Аббас Сиххат (1874-1918), чей знаменитый сборник поэтических переводов «Məqrib günəşləri» («Светила Запада») включал в себя пушкинские шедевры.

В 90-е годы к переводческой работе обращается Ф.Кочарли, высоко ценивший творчество А.С.Пушкина. В 90-е годы трагедию А.С.Пушкина «Борис Годунов» переводит Дж.Унси-заде (перевод не был опубликован по цензурным соображениям).

Работа по переводу произведений Пушкина в Азербайджане была продолжена в начале XX века; к его произведениям обращаются талантливые переводчики – Аббас Сиххат, Абдулла Шаиг, А.Саттар и др.

**Во втором параграфе** первой главы «Развитие русско-азербайджанских взаимосвязей в XX веке» отмечается, что первые десятилетия XX столетия в русском обществе отмечены возросшим интересом к духовным ценностям Востока, философии суфийства, поэзии, представленной в переводах Е.Корша, А.Румера, А.Крымского (автора монографии «Низами и его современники», написанной в Баку в бытность его работы в Азербайджанской АН). Показательны комментарии выдающихся русских филологов, востоковедов и переводчиков к этим текстам, интерпретация слов и понятий, важных для их понимания русским читателем в контексте философско-мировоззренческих категорий. В литературе русской эмиграции отметим творческие связи и дружеские отношения, сложившиеся у И.Бунина с Ум-эль-Банин, вдумчивого читателя ее книг, к которой обращены его любовные слова (*черноокая газель, черная роза небесных садов Аллаха* и др.). Ей принадлежат воспоминания «Последний поединок Ивана Бунина» (Литер. Азербайджан, 1988, №9).

С Азербайджаном связан бакинский период творчества теоретика символизма, поэта и философа Вячеслава Иванова, работавшего в Бакинском университете с 1920 по 1924 год и защитившего здесь свою докторскую диссертацию «Дионис и праодинисийство», изданную отдельной книгой в Баку в 1923 году. В ней есть описание «гарабайрама» – «древнейшего энтуасического плача», сохранившегося в

обрядности нашего народа. В августе 1923 г. в Баку приезжал Р.М.Глиэр для записи азербайджанских народных мелодий.

Межнациональные связи России и Азербайджана продолжали развиваться и после Октября, теперь уже в контексте многонационального литературного процесса, в рамках которого стали тесно сосуществовать все национальные республики, вошедшие в состав СССР. Этот Союз распался в начале 1990-х годов, но позади остались 70 лет тесного взаимодействия, совместной деятельности многонациональной советской литературы, в которую входили русская и азербайджанская литературы. И что бы сегодня ни говорили об этом периоде, он дал очень многое как русской, так и азербайджанской литературе, стимулировал их взаимообогащение.

В 1932 году был создан Союз писателей Азербайджана. В творчестве азербайджанских писателей развивается жанр повестей и романов. События революции, Гражданской войны, жизнь советских людей первых лет строительства социалистического общества становятся материалом для произведений «Мир рушится» А.Абульгасана, «Тавриз туманный» М.С.Ордубади, «Шамо» С.Рагимова, «Манифест молодого человека» Мир Джалала Пашаева и др. К социальной тематике, отражающей насущные проблемы нового времени, обращена и азербайджанская поэзия.

С конца 20-х годов начинается систематический перевод произведений русских писателей на азербайджанский язык.

Продолжены переводы произведений Л.Н.Толстого (начатые еще Ф.Кочарлинским, Р.Эфендизаде, С.Ширвани, Г.Зардаби, А.Сиххатом, А.Шаигом, С.С.Ахундовым, Дж.Мамедкулизаде и др.). В 70-80-е годы становится возможным издание 14-х томного собрания его сочинений. С конца 20-х годов переводятся повести и пьесы Н.В.Гоголя («Тарас Бульба», пер. Б.Мамедова, «Старосветские помещики», пер. Ю.Чемензеинли). К 100-летию со дня смерти Н.В.Гоголя выходит в свет однотомник «Избранное» (пер. М.Рзакулизаде и Дж.Джанизаде), «Вечера на хуторе близ Диканьки» (коллектив переводчиков), в 1956 г. издается шеститомник, куда вошли и «Мертвые души». В 30-е годы азербайджанскому читателю открывается А.П.Чехов, и интерес к его творчеству, как и к многим другим русским классикам, становится темой глубоких научных исследований азербайджанских литературоведов (М.Дж.Пашаев, М.Ариф, М.Джафар, М.Рафили, М.Гусейн, Г.Бабаев, Ш.Курбанов и др.).

Особое место в азербайджанской филологии занимают работы, посвященные творчеству А.С.Пушкина и его влиянию на азербайджанскую литературу.

В диссертации представлен материал о переводах стихов и поэм А.Блока, пьес М.Горького и их постановок на азербайджанской сцене. Освещается творчество В.В.Маяковского в работах азербайджанских литературоведов и критиков, его связи с Азербайджаном, проблемы перевода его стихов на азербайджанский язык. Особая страница – произведения С.Есенина, написанные им под впечатлением пребывания в Азербайджане («Персидские мотивы», «Прощай, Баку» и др.). Освещены вопросы, связанные с литературными связями А.Фадеева, М.Шолохова, М.Пришвина, переводами других советских писателей (А.Астафьева, Ю.Бондарева, В.Шукшина), нашедших в нашей Республике благодарную читательскую аудиторию.

Огромный вклад в изучение и освоение русской литературы XIX в., приблизившие ее к широкой массе читателей, внесли выдающиеся деятели азербайджанской культуры – М.Ариф, М.Рафили, Ш.Курбанов, Г.Бабаев, М.Садыхов, С.Асадуллаев и др.

В диссертации большое место отведено переводам на русский язык произведений Самеда Вургун, Расула Рзы, Сулеймана Рустама, Мамеда Рагима, Османа Сарывелли и многих других. Об этих переводах написаны монографии Ф.Велихановой, Т.Халиловой и др.

**Вторая глава диссертации «Состояние и формы литературных связей на современном этапе»** состоит из двух параграфов.

Первый из них **«Русский язык и литература в Азербайджане»** посвящен ситуации, сложившейся в первые годы перестройки. Своеобразие русско-азербайджанских литературных взаимоотношений, формы их сосуществования на современном этапе – главная и основополагающая тема этого фрагмента исследования и диссертации в целом.

В постсоветский период русский язык в бывших республиках Советского Союза стал вытесняться из информационного пространства. В Азербайджане этот процесс проходил несколько иначе. В диссертации приводятся статистические данные, свидетельствующие о том, что русский язык по-прежнему занимает важное место в системе образования и просвещения (20 школ с русским языком обучения, 140 с русским и азербайджанским, русские секторы в вузах, практика направления на учебу в Россию, около 20 журналов и 30

газет, 10 Информ-агентств; спутниковое телевидение, которое практически имеется почти в каждом азербайджанском доме). Особенности функционирования русского языка эскизно можно обозначить так: исчезновение русского топографического фона, переозвучивание, приближенное к языку-источнику и отраженное русской графикой (Гейчай, Лянкяран и др.), вытеснение русского языка из сферы делопроизводства и в риторической практике, использование в русской речи принятых на азербайджанском языке обращений, формул восточного этикета, образных выражений, пословиц и поговорок.

Одним из актуальных вопросов, возникающих при рассмотрении русско-азербайджанских литературных связей, является проблема языка, на котором написаны художественные произведения, для которых, по мнению ряда исследователей, он признается национально определяющим. Однако русский язык, на котором написаны произведения ряда азербайджанских писателей, ориентирован на свою стилистическую систему (например, неузуальность, т.е. использование другой нормы, приемы стилизации, широкое калькирование).

В Азербайджане русскоязычная печать и художественная литература на современном этапе испытывают гораздо в большей степени, нежели прежде, влияние азербайджанской лексики и фразеологии, что частично связано с возросшей ролью азербайджанского языка как государственного национального языка, языка культуры азербайджанского общества. Азербайджанские реалии локализуют названия предметов и понятий, «привязанных» к национальному быту; многие из них уже не переводятся.

На сегодняшний день (это отметил писатель Чингиз Абдуллаев) в Азербайджане около 50 писателей, писавших и ныне пишущих на русском языке, среди которых широко известны братья Ибрагим-бековы, Сиявуш Мамедзаде, Натик Расул-заде, Эльмира Ахундова, Рамиз Фаталиев, Мансур Векилов: перечень их может быть продолжен.

Билингвизм причислен к драгоценному наследию прошлого, назван неотъемлемым достоянием настоящего, сокровищем, которое должно быть сохранено для будущего развития культур.

Современный Азербайджан и славянский мир – тема научно-теоретической конференции, проведенной 8 мая 2003 г. и посвященной 80-летию Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева. Отмечалось, что взаимоотношения Азербайджана и славянских государств всегда находились в центре внимания наших

писателей, историков, этнографов, филологов. Одна из главных задач Бакинского славянского университета – подготовить специалистов в этой области гуманитарного знания. В докладах секции «Гейдар Алиев и славянский мир» особо подчеркивалась роль Президента Ильхама Алиева по налаживанию партнерских, культурных связей с Россией (открытие памятников А.С.Пушкину в Баку и Низами в Санкт-Петербурге красноречиво говорят о динамике культурных связей между двумя странами).

Строящий светское государство Азербайджан обеспечил свободное сосуществование разных национальностей и религиозных конфессий.

Россия стала первой страной, в которой создано отделение Фонда Гейдара Алиева, возглавляемого Лейлой Алиевой. По-прежнему ответственной задачей для русскоязычных писателей остается проблемы перевода азербайджанской литературы на русский язык. Отметим книгу переводов «Тайны Серебряного века» Камала Абдуллы (с посвящением В.В.Путину), открывшей перед азербайджанскими читателями волшебный мир русской поэзии, перевод с русского на азербайджанский язык книг: «Проблемы поэтики Достоевского» М.М.Бахтина (пер. М.Коджаева), «Тюркский героический эпос» В.М.Жирмунского (пер. Дж.Мурадова), «Эстетика Возрождения» А.Лосева (пер. С.Гасанова) и многие другие. В Научно-исследовательской лаборатории «Проблемы перевода» в БСУ завершается работа над объемной «Энциклопедией перевода».

В серии «Мировая проза на азербайджанском языке» вышел роман Ю.Полякова «Козленок в молоке», переведенный коллективом авторов под рук. Камала Абдуллы. Значимые проекты по русскоязычной прозе созданы ассоциацией «Луч» (рук. проф. Гасан Гулиев).

**Второй параграф** второй главы «Азербайджанские писатели в России» посвящен творчеству азербайджанских поэтов и писателей, живущих в России, играющих огромную роль в сохранении и укреплении взаимосвязей и контактов.

Чингиз Гусейнов – автор более 30 романов и повестей, ряда литературоведческих трудов; его произведения переведены и изданы во многих странах мира. В мае 2005 г. вышел в свет его роман «Не дать воде пролиться из опрокинутого кувшина», номинированный на российского «Букера». Обращение к теме ислама, его, уроженца

Баку, заставили трагические события в Карабахе. Формула – *в собственном переводе с родного азербайджанского на родной русский* – стала впоследствии активно применяться критикой как зримое подтверждение бытовавшего в советской литературе двуязычного художественного творчества.

Огромное влияние в российской диаспоре имеет всемирно известный писатель, драматург и сценарист, соавтор ряда популярных фильмов («Белое солнце пустыни», «Утомленные солнцем», «Допрос» и др.) Рустам Ибрагимбеков. Большую работу в Москве ведет Ильхам Бадалбейли, издатель, поэт, переводчик и публицист. При его личном участии в Москве были изданы многотомные собрания сочинений Низами, Самеда Вургунa, Мирзы Ибрагимова, избранные произведения Расула Рзы, Наби Хазри, Фикрета Годжа, Мамеда Исмаила и других азербайджанских поэтов и писателей.

Живущий в Москве Насиб Набиоглу Вердиев – один из ярких представителей современной азербайджанской литературы, автор пяти поэтических сборников («Сердце мое – Отчизна», «Молящийся источник», «Не простят меня горы» и др.), вышедшие в переводах на русский язык. Пропаганда азербайджанской культуры, укрепление связей между Азербайджаном и Россией неизменно в центре внимания этого общественного деятеля.

С 1983 года в Москве печатается писатель Афанасий Мамедов, автор книг «Хазарский ветер», «Слон», «Фрау Шрам», повестей, рассказов, эссе. Российская критика отличает в его произведениях, больших и малых, аромат родного города, предметную национально окрашенную осязаемость каждой фразы.

В литературной панораме Москвы видное место занимает Эдуард Багиров. В романе «Гастарбайтер» раскрыта одна из наиболее остро стоящих перед российским обществом проблем – национализма и ксенофобии. Сюжетная линия продолжена в романе «Любовники» с вечной темой любви, не знающей преград.

Одним из представителей молодого поколения является Валех Салехоглу, член Союза писателей Москвы, известный писатель и поэт, автор книг «Институт мира», «Прозрение», «Человек с рассеченной губой», «Аминь», популяризирующий современную азербайджанскую литературу.



Координацию деятельности азербайджанцев в области литературы и искусства с большим успехом осуществляет Общество азербайджанской культуры «Оджаг» (председатель проф. Тофик Меликли).

Одним из значимых событий, направленных на дальнейшее развитие российско-азербайджанских контактов, стало создание в Московском государственном лингвистическом университете направления азербайджановедение (руководитель отделения проф. БСУ Б.С.Мусаева). Много в организации работы сделано здесь ректором БСУ, чл.-корр. НАНА проф. К.М.Абдуллаевым.

В 2008 году на V юбилейный Международный конкурс поступило более 170 изданий из 10 стран СНГ, среди которых и Азербайджанская Республика. Книги, изданные в Азербайджане, стали победителями в 6-ти номинациях.

В укреплении русско-азербайджанских взаимосвязей задействована не только Москва, но и Санкт-Петербург. 2 февраля 2008 года состоялась встреча главы Представительства Фонда Гейдара Алиева в Российской Федерации Лейлы Алиевой с губернатором Санкт-Петербурга Валентиной Матвиенко.

Анализ этого периода в представленной диссертационной работе позволяет утвердиться в том, что суверенность Азербайджана не нивелировала стремления к взаимопознанию, взаимодействию, взаимосвязям, не исключила диалога и желания быть услышанными.

Взаимные контакты в сфере языка, литературы между Азербайджаном и Россией продолжают развиваться и в новых условиях постсоветского времени. Каждая из сторон понимает необходимость продолжения, развития этих взаимосвязей, имеющих двухвековую историю.

**Основные положения диссертации отражены в следующих публикациях автора:**

1. Художественный перевод и история русско-азербайджанских литературных связей // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi. BSU. VII buraxılış – Bakı: Mütərcim, 2007, s. 170-173.

2. М.Ф.Ахундов и азербайджано-русские литературные взаимосвязи // Dil və ədəbiyyat Beynəlxalq elmi nəzəri jurnal. BDU. 6 (66). Bakı, 2008, s. 142-143.

3. Об изучении творчества азербайджанских писателей в русской школе // Bakı Dövlət Universitetinin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş “Müasir şəraitdə orta ümumtəhsil məktəblərində tədrisin keyfiyyətini

yüksəltmək yolları” mövzusunda I respublika elmi-metodiki konfransının materialları. Bakı, 2009, s.108-109.

4. Русско-азербайджанские литературные связи в постсоветский период // Ученые записки. Azərbaycan Dillər Universiteti. Bakı, 2009, № 5, s.219-224.

5. О связи Самеда Вургунa с русской литературой // Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi nəzəri jurnal. BDU. 5 (71). Bakı, 2010, s.176-177.

6. Азербайджанские писатели в России // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi. BSU. II buraxılış. Bakı: Mütərcim, 2010, s. 196-199.

7. Азербайджанская литература в России (книги Кямала Абдуллы на русском языке) // «Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук». Журнал научных публикаций. М., 2010, №2, s.150-153.

8. Творчество С.Вургунa и азербайджанско-русские литературные связи // «Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri». II Beynəlxalq elmi konfransın materialları (I hissə). 4-7 may 2011-ci il. Bakı-Gəncə, s.605-610.

9. Индивидуализация и дифференциация обучения на уроках литературы // Müasir şəraitdə ümumtəhsil məktəblərində tədrisin keyfiyyətini yüksəltmək yolları mövzusunda II Respublika elmi-metodiki konfransının materialları. Bakı, 2011, s. 140-142.

10. Азербайджанская тема Аллы Ахундовой // «Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri. III Beynəlxalq elmi konfransın materialları. 2-5 may 2012-ci il. Bakı-Azərbaycan, s. 374-375.

11. Русско-азербайджанские литературные связи в XX столетии (в контексте: Россия и Восток) // Вестник Московского государственного лингвистического университета. М., 2012, выпуск 24 (657), с.147-152.

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ**  
**BAKİ SLAVYAN UNIVERSİTETİ**

*Əlyazması hüququnda*

**SƏMAYYƏ ƏLİFXAN qızı KƏRİMOVA**

**XX ƏSRİN AXIRLARI – XXI ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ  
RUS-AZƏRBAYCAN ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏRİ**

**10.01.03 – Dünya ədəbiyyatı (rus ədəbiyyatı)**

**10.01.01 – Azərbaycan ədəbiyyatı**

**Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi  
almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyasının**

**A V T O R E F E R A T I**

**BAKİ – 2013**

**Dissertasiya Bakı Slavyan Universitetinin rus ədəbiyyatı  
və onun tədrisi metodikası kafedrasında yerinə yetirilmişdir.**

**Elmi rəhbər:** *filologiya elmləri doktoru,*  
*professor* **Bella Sirac qızı Musayeva**

**Rəsmi opponentlər:** *filologiya elmləri doktoru,*  
*professor* **Flora**

Sultan qızı Naciyeva,

*filologiya elmləri doktoru*  
**Qafar Möhsün oğlu Hüseynov**

**Aparıcı müəssisə:** AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat  
institutunun xarici ölkə ədəbiyyatı və  
ədəbi əlaqələr şöbəsi

Müdafiə “\_\_\_” \_\_\_\_\_ 2013-cü il saat \_\_\_\_\_ - da Bakı Slavyan  
Universiteti nəzdində filologiya elmləri üzrə doktorluq və fəlsəfə doktoru  
alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini  
keçirən D.02.071 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ1014. Bakı şəh., S.Rüstəm küç., 25

Dissertasiya ilə Bakı Slavyan Universitetinin kitabxanasında tanış  
olmaq olar.

Avtoreferat “\_\_\_” \_\_\_\_\_ 2013-cü il tarixində göndərilmişdir.

**D.02.071 Dissertasiya Şurasının  
elmi katibi, filologiya elmləri üzrə**

**fəlsəfə doktoru, dosent**

**N.R.Muqimova**

## TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Dissertasiya XX əsrin sonu və XXI əsrin əvvəllərində rus-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinə, onların xronoloji ardıcılıqla təqdim edilmiş qısa tarixinə həsr edilmişdir.

### **Mövzunun aktuallığı.**

Millətlərarası ədəbi əlaqələr müasir ədəbiyyatşünaslığın aktual, çoxşaxəli və mürəkkəb problemlərindən biridir. O, özünün geniş tarixi zaman kontekstində, mövcud siyasi vəziyyətin özünəməxsusluğunda dərk olunmasını tələb edir. Hər bir mərhələdə qarşılıqlı əlaqələrin forması sırf fərdi xarakter daşıyır, bir sıra amillərlə şərtlənmiş öz spesifikasiyinə malikdir. Eyni zamanda, millətlərarası münasibətlərin öz inkişaf qanunauyğunluqları var və onlar nəzərə alınmadan müxtəlif milli ədəbiyyatlar arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin səviyyəsini, onların özünəməxsusluğunu obyektiv şəkildə dəyərləndirmək qeyri-mümkündür.

Hər bir xalqın digər xalqlarla mədəni əlaqələrinin tarixi fərqlidir. Rusiya və Azərbaycan arasında mədəni əlaqələr təqribən iki əsrdir ki, inkişaf edir. Bu qarşılıqlı fəaliyyət mövcud problemin tədqiqatçıları üçün geniş meydan açır.

Bu prosesin XIX yüzilliyin birinci yarısına aid etdiyimiz ilkin dövəründə Azərbaycan ədəbi ictimaiyyətinin rus klassik ədəbiyyatının ən yaxşı nümunələri ilə tanışlığı, Azərbaycan yazıçılarının yeni mövzu, ideya, süjet və janrlarla tanışlığı həlledici olmuşdur. Rus ədəbiyyatı Azərbaycan oxucusunu özünün mənimsədiyi Qərbi Avropa mədəni dəyərlərinə yaxınlaşdırmışdır. Beləliklə, öz iqtisadi və hərbi-strateji məqsədlərini güdən Rusiyanın Qafqazı zəbt etməsinə baxmayaraq, bu proses Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafı üçün kifayət qədər müsbət nəticələrlə də səciyyələnmişdir.

Rus-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin ikinci mərhələsi tərkib hissəsi Azərbaycan ədəbiyyatı olan çoxmillətli sovet ədəbiyyatının təşəkkül tapdığı və tarixdə sovet dövrü adlanan zaman kəsiyinə təsadüf edir. Sovet məkanında dillərin və mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsi partiya sistemi, kommunizm idealları tərəfindən köklənirdi. Bu strukturda başlıca rol rus dilinə və rus mədəniyyətinə mənsub idi. Amma bu şəraitdə də bir-biri ilə sıx şəkildə ünsiyyətdə olmaqla, məlum istiqamətdə formalaşmaqla yanaşı, öz milli xüsusiyyətlərini itirməyən ədəbiyyatların inkişafı davam etməkdə idi. Mədəni mübadiləni, ədəbiyyatları əlaqələndirən məfhumların öyrənilməsinə özündə cəmləşdirən qarşılıqlı fəaliyyətlə bağlı kifayət qədər müsbət proseslər, qarşılıqlı tərcümə prosesi həyata keçirilir.

Üçüncü mərhələ XX əsrin sonunda başlamış və bütün post-sovet dövrünü əhatə etmişdir. Rus-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin bu mərhələsi iki mədəniyyətin – Azərbaycan və rus mədəniyyətlərinin qloballaşma və çoxqütblü dünyada dini və ideoloji münaqişələrin kəskinləşməsi işığında azad və obyektiv qarşılıqlı əlaqə və zənginləşməsinə şərtləndirmişdir. Bu proseslər çərçivəsində rus dili və rus ədəbiyyatının Azərbaycanda və Azərbaycan dili və ədəbiyyatının Rusiyada qorunub saxlanması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu prosesdə mədəni mübadilənin əsas bələdçisi olan bədii tərcümə əvvəlki kimi başlıca rol oynayır.

Ədəbiyyatların qarşılıqlı əlaqələrinin rus-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin bu üçüncü mərhələsi üçün səciyyəvi olan xarakter və formaları öz elmi təhlilini, dərk edilməsini və obyektiv şəkildə dəyərləndirilməsini tələb edir ki, bu da seçilmiş mövzunun **aktuallığını** müəyyənləşdirir.

Tədqiqatın **predmeti** müasir dövrdə rus-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin əsas inkişaf tendensiyaları və problemləridir.

Tədqiqatın **obyekti** rus tədqiqatçılarının Azərbaycan ədəbiyyatına həsr olunmuş işləri və Azərbaycan alimlərinin Rusiya və Azərbaycanın ədəbi yaradıcılıq və dil əlaqələri sahəsində qarşılıqlı fəaliyyəti barədə əsərləridir. Tədqiqata tərcümə mətnləri, həmçinin tərcümə prosesinin bəzi problemlərini əks etdirən materiallar cəlb edilmişdir.

Rusiya və Azərbaycanda ədəbi-tarixi proseslərin qarşılıqlı əlaqələrdəki qanunauyğunluqlarının müqayisəli təhlili tədqiqatın **metodu** seçilmişdir.

### **Problemin işlənmə dərəcəsi.**

XX əsrin sonu – XXI əsrin əvvəllərində rus-Azərbaycan ədəbi əlaqələri heç də tam şəkildə öyrənilməmişdir. Müasir dövrdə Rusiya və Azərbaycan arasında mədəni əlaqələr sahəsində qarşılıqlı fəaliyyəti hiss etdirən ayrı-ayrı məsələlər, tərcümə problemləri rus və Azərbaycan dövrü mətbuatında dərc olunmuş bir sıra məqalələrdə, rəylərdə yer tapmışdır. Lakin bu problemin kompleks şəkildə tədqiqatını özündə geniş əks etdirən ümumiləşdirici işlər nə rus, nə də Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında hələ də mövcud deyildir. Əvvəlki iki mərhələ hərtərəfli şəkildə A.Bağirovun “XIX əsrdə rus-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin tarixindən” (Bakı, 1997), Ş.Qurbanovun “XIX əsrdə Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələrinin inkişaf mərhələləri” (Bakı, 1976), M.Sadıxovun “Yazıçı-dekabristlər və Azərbaycan”, S.Əsədullayevin “Rus klassikası və Azərbaycan ədəbiyyatı” (Bakı, 1998), N.Məmmədyanovun “İncəsənətin qavrayışı və qavrayış məharəti (əsrələrarası rus-Azərbaycan ədəbi əlaqələri)” (Bakı, 2002) əsərlərində tədqiq edilmişdir.

“Rus dili Azərbaycanda: Tarix. Müasirlik. Perspektivlər” (Bakı, 2005) kitabının müəllifləri K.M.Abdullayev və İ.H.Həmidovun ifadə etdikləri bu fikir mühüm əhəmiyyət kəsb edir: “Slavyan-rus və türk dünyalarının ümumi, qlobal kainat sisteminin ayrılmaz elementləri kimi birgə mövcudluğunun dialektikası əcnəbi dildəki mədəniyyətlərə qovuşma ideyasının gerçəkləşməsi üçün, yad dillərin, etnomədəni sistemlərin, o cümlədən, rus xalqının dili və mədəniyyətinin öyrənilməsinin tarixi zəruriliyinin prezumpsiyası ideyası üçün kifayət qədər möhkəm tarixi meydan hazırlamışdır”.

Sovet dövründə bir çox müştərək məcmuələr nəşr olunmuşdur: “Milli ədəbiyyatların qarşılıqlı əlaqə və fəaliyyətləri” (M., 1961), “Azərbaycan və rus xalqlarının böyük dostluğu (qədim zamanlardan bu günə kimi)” (Bakı, 1964), “ Rus ədəbiyyatının beynəlxalq əlaqələri” (L., 1963); “Rus klassikası Azərbaycanda” (Bakı, 1986) və s. F.Vəlixanova, A.C.Hacıyev, F.Ç.Rzayev, Y.M.Quluzadə, R.M.Novruzov, N.F.Qasımova, L.D.Səmədova və bir çox digər tədqiqatçılar rus-Azərbaycan və Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələrinin bədii tərcümə aspektində tədqiqində böyük iş aparmış və aparırlar.

Bu mövzunun işlənmə dərəcəsindən danışarkən H.B.Babayevin “Azərbaycan ədəbiyyatının millətlərarası əlaqələri” (Bakı, 1978) adlı əsaslı biblioqrafik əsərini diqqətdən kənarda qoymaq olmaz; burada Azərbaycan ədəbiyyatının millətlərarası əlaqələrinə həsr olunmuş kitab, məqalə və rəylərin, avtoreferatların, həmçinin bu prosesin ayrı-ayrı problemlərinin bu və ya digər dərəcədə baxıldığı əsərlərin geniş biblioqrafiyası təqdim olunmuşdur.

Qeyd etdiyimiz bütün tədqiqatlarda XIX əsrdə və sovet dövründəki rus-Azərbaycan qarşılıqlı əlaqələri təsvir edilmişdir. Bu dissertasiyada tədqiqat obyektı olan üçüncü mərhələyə göstərilən əsərlərdə fraqmentar şəkildə baxılmışdır.

Söylənilən fikir tədqiqatların məqsəd və vəzifələrini müəyyənləşdirir.

Tədqiqatın **məqsədi** müasir dövrdə Rusiya və Azərbaycan arasında ədəbi qarşılıqlı əlaqələrin tarixi və formalarının kompleks şəkildə tədqiqindən ibarətdir.

Qarşıya qoyulmuş məqsədin nail olunması üçün aşağıdakı vəzifələr irəli sürülmüşdür:

1. Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələrinin tarixinin araşdırılması; onların inkişaf mərhələlərinin müəyyən edilməsi və onlardan hər birinin səciyyə-ləndirilməsi;



2. Müasir dövrdə Azərbaycan və rus ədəbiyyatlarının qarşılıqlı əlaqələrinin spesifikliyinin üzə çıxarılması;

3. Baxılan dövrdə Azərbaycan və rus ədəbiyyatlarının qarşılıqlı əlaqələrinin əsas formalarının müəyyən edilməsi;

4. Bədii tərcüməyə Rusiya və Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin əsas formalarından biri kimi baxılması;

5. Azərbaycan ədəbiyyatının rus ədəbiyyatşünaslığında və rus ədəbiyyatının Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında öyrənilməsinin tədqiqi;

6. Müasir dövrdə Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələrinin vəziyyəti ilə bağlı mövcud məlumatların və onların gələcək inkişaf perspektivlərinin ümumiləşdirilməsi.

**Tədqiqatın elmi yeniliyi.** Azərbaycan və rus ədəbiyyatlarının qarşılıqlı əlaqələrinin tarixi və formaları, müasir dövrdə qarşılıqlı əlaqələri problemi ilk dəfə olaraq xüsusi tədqiqat obyektinə çevrilir. Tədqiqat işində rus və Azərbaycan ədəbiyyatlarının qarşılıqlı əlaqələrinin onların bütün inkişafı və fəaliyyəti dövründə kompleks təhlili təqdim edilmiş, ədəbi əlaqələrin tərcümə, ədəbiyyatların tədqiqi, onların qarşılıqlı təsiri kimi əsas sahələri aşkarlanmışdır.

**Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti** onun tarixi-ədəbi və elmi nəzəri istiqaməti ilə müəyyənləşdirilir. Tədqiqat işindəki faktiki materialdan, tarixi-ədəbi ümumiləşdirilmədən XIX-XXI əsr Azərbaycan və rus ədəbiyyatlarının qarşılıqlı əlaqə və fəaliyyətlərində öyrənilməsi zamanı istifadə edilə bilər. Tədqiqatın nəticələri rus və Azərbaycan ədəbiyyatları, tərcümə nəzəriyyəsi və praktikası üzrə mühazirə kurslarında, mövzu üzrə xüsusi kurslar və xüsusi seminarlarda təqdim edilə bilər.

**Tədqiqat işinin aprobasiyası.** Dissertasiyanın əsas müddəaları elmi konfranslarda məruzə edilmiş, Azərbaycan ədəbiyyatı və jurnalistika kafedrasının seminarlarında müzakirə edilmişdir.

Dissertasiya mövzusu üzrə nəşrlər müxtəlif elmi məcmuələrdə və dövrü nəşrlərdə dərc olunmuş 11 məqalə və tezisdən ibarətdir.

**Dissertasiyanın quruluşu.** Dissertasiya girişdən, iki fəsildən, nəticədən və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. İşin həcmi 146 çap edilmiş mətn səhifəsi təşkil edir.

## TƏDQIQAT İŞİNİN MƏZMUNU

Dissertasiyanın **girişində** tədqiqat mövzusunun seçimi, onun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri onun elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, quruluşu müəyyənləşdirilir, həmçinin müdafiəyə çıxarılacaq müddəalar sadalanır.

**Birinci fəsil “Rusiya və Azərbaycanın qarşılıqlı ədəbi əlaqələrinin formalaşması və inkişafı tarixi”** adlanır və iki paragrafdan ibarətdir.

**“XIX əsrdə Rusiya və Azərbaycanın ədəbi əlaqələri”** adlı **birinci paragraf** bu dövrdə rus-Azərbaycan qarşılıqlı əlaqələrinin tarixinə, bu əlaqələrin müsbət nəticələrinin təhlilinə həsr edilmişdir.

XIX əsrin ilk onilliklərində Abbasqulu ağa Bakıxanov, Mirzə Şəfi Vazeh, İsmayıl bəy Qutqaşını kimi milli ziyalı nümayəndələrinin savadlı rus cəmiyyəti ilə ünsiyyəti xüsusi rol oynamışdır. Rusiyada rus dili və ədəbiyyatı vasitəsi ilə Avropa maarifçiliyi ilə tanış olan A.Bakıxanov yazırdı: “Mən qəlbim və aqlım üçün maraqlı çox şey görmüşəm və onlardan faydalanmağa çalışmışam”. Öz növbəsində, A.Bakıxanovun “Gülüstani-İrəm”, “Təhzibül-əxlaq”, “Əsrarül-mələküt” əsərləri rus alimləri (B.A.Dorn, İ.A.Berezin) tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. V.Küxelbeker onu Şərqi böyük bilicisi hesab edirdi. Bakıxanovun adı A.S.Qriboyedovun yol qeydlərində xatırlanır. İ.A.Krilyovun “Uzunqulaq və Bülbül” təmsilinin onun tərəfindən edilmiş bədii tərcüməsi hamıya məlumdur. Mirzə Şəfi Vazehin F.Bodenştet tərəfindən tərcümə edilmiş və müəllifliyi mənimşənilmiş şeirləri Almaniyada, sonralar isə Avropada da geniş rezonans doğurmuşdur. Mirzə Şəfinin şeirlərini M.İ.Mixaylov rus dilinə tərcümə etmiş, onun şeirlərinə A.Rubinşteyn musiqi bəstələmiş və bu mahnılar tanınmış rus nəğməkarlarının repertuarına daxil edilmişdir.

Yaradıcılığında Azərbaycan realizmini parlaq şəkildə ifadə etmiş yazıçı, dramaturq M.F.Axundov öz fəaliyyətində rus-Azərbaycan əlaqələrinin möhkəmlənməsinə xidmət göstərmiş kəslərdəndir.

“Puşkin və Azərbaycan” mövzusu Azərbaycan filoloqları (M.Rəfili, M.Arif, M.T.Sidqi, Ş.Qurbanov və b.) tərəfindən uzun müddət və məhsuldarlıqla tədqiq edilmişdir. Şairin Fazil xanla görüşləri, Fərhad bəyə həsr olunmuş şeirləri təsvir edilmişdir. A.S.Puşkinin yaradıcılığında, A.Delviqin, O.Venevitinovun, sonralar Vyaç. İvanovun, A.Blokun, İ.Buninin şeirlərində Şərq motivləri, obrazları və əənəvi rəmzlərindən istifadə edilməsi xüsusi mövzudur. Qafqaza sürgün edilmiş, “Molla-nur”, “Əmmalət bəy” povestlərini qələmə almış A.Bestujev-Marlinski Azərbay-

can dilini yaxşı öyrənmiş, Şərq ekzotikasından və onun atributlarından bəhrələnən rus ədəbiyyatında geniş yayılmış ştamlardan uzaq düşməyə çalışmışdır. Ömrünün son 8 ilini Qafqaz müsəlmanları arasında yaşamış Marlinski onların məişəti, dindarlığı, imamları yad etmək misteriyası və müsəlman dini və ənənələrinin digər xüsusiyyətləri ilə bağlı müşahidələrini qələmə almışdır.

M.Y.Lermontov Azərbaycan dilini öyrənmişdir; onun oriental motivləri bir çox ümumbəşəri problemlərlə qovuşduran “Aşıq Qərib” dastanı, “Bastuncu aulu”, “Hacı Əbrək” kimi Qafqaz poemaları hamıya məlumdur. Rus şairlərinin sonrakı nəsli də (A.Fet, Y.Polonski, A.Maykov) Şərq ədəbiyyatı, onun obrazlar quruluşu və poetik üsullarının təsiri altında olmuşdur. Belə ki, Şərq poetikasının ən zərif formalarından biri olan rədif XIX əsrdə tərcümələr vasitəsilə mənimsənilmiş, sonralar isə V.Bryusov, Vyaç. İvanov, M.Kuzmin, A.Qloba və digərlərinin yaradıcılığında xüsusi bədii üsul kimi möhkəmlənmişdir. Şərq poeziyasının tərcümələri rus bədii mətnlərini hətta Şərq süjetlərinə müraciət edilməyən nümunələrdə də yeni metaforika ilə zənginləşdirmişdir.

XIX əsrin ortalarından etibarən rus ədəbiyyatında yeni Azərbaycan ədəbiyyatının təşəkkülü və inkişafına məlum təsir göstərmiş realist istiqaməti möhkəmlənməyə başlamışdır.

M.F.Axundovun “Kimyəgər Molla İbrahim-xəlil”, “Müsyö Jordan və dərviş Məstəli şah”, “Vəzir-xani Lənkəran” və digər komediyalarının meydana gəlməsi ona dramatik məktəbin banisi, teatrın xalq üçün böyük maarifləndirmə qaynağı kimi əhəmiyyətini təsdiqləmiş realist istiqamətin yaradıcısı kimi şöhrət gətirmişdir. Sosial problemlərin qoyuluşu, həyatı baxımdan gerçək milli obraz və xarakterlərin təsviri, cəmiyyət naqisliklərinin tipizasiyası və üzə çıxarılması rus və təşəkkül tapmaqda olan Azərbaycan dramaturgiyası üçün ümumi xarakter daşıyır. Rus tənqidi bu dövrdə Azərbaycan ədəbiyyatına üz tutaraq onu yüksək qiymətləndirmişdir.

1860-cı illərdən başlayaraq, Azərbaycanda xalq üçün təhsilin zəruriliyi ilə bağlı və Rusiyada təhkimçilik hüququnun ləğvindən sonra meydana gəlmiş dəyişikliklər fonunda yaranmış hərəkət geniş vüsət alır. Şamaxıda doğulmuş A.O.Çernyayevski bu işin pioneri olmuşdur. XIX əsrin son iki onilliyi tərcümə işinin gələcək inkişafı ilə səciyyələnir. A.S.Puşkinin, M.Y.Lermontovun, N.A.Nekrasovun, İ.S.Turgenevin, M.Y.Saltıkov-Şedrinin əsərlərinin tərcümələrini dərc etdirən “Kəşkül” qəzetinin rolu böyük olmuşdur. Ya Rusiyada, ya da Tiflisin Qori seminariyasında təhsil almış və bu səbəbdən rus ədəbiyyatı ilə yaxşı tanış olan qabaqcıl ədəbi xadimlər

bu qəzet ətrafında toplaşmışdılar. 1875-ci ildən etibarən Həsən bəy Məlikov (Zərdabi) tərəfindən ilk Azərbaycan qəzeti olan “Əkinçi”nin nəşrinə başlanılmışdır. Nəşr edilən qəzet, jurnal və digər dövrü mətbuat nümunələrinin (“Kəşkül”, “Qafqaz”, “Yeni icmal”, “Tiflis vərəqi”, “Kaspi” və s.) sayının artması da tərcümə işinin genişlənməsinə şərait yaratmışdır. Qafqazın rus mətbuatında Azərbaycan ədəbiyyatına geniş yer verilirdi.

1880-cı illərdə A.Bakıxanovun rus klassiklərinin əsərlərinin tərcüməsi ilə bağlı başladığı iş intensiv şəkildə genişlənməmişdir.

1882-ci ildə L.Tolstoyun hekayələrinin tərcümələri “Vətən dili” dərsliyinə daxil edilmiş, dərsliyin sonrakı təkrar nəşrlərində bu mətnlər yeniləri ilə zənginləşmişdir. R.Əfəndiyevin “Uşaq bağçası” kitabına da L.Tolstoyun hekayələri daxil edilmişdir.

1894-cü ildə L.Tolstoyun S.M.Qənizadə tərəfindən tərcümə edilmiş “İlk araqqəkən” pyesi Azərbaycan səhnəsində uğurla nümayiş etdirilmişdir. Demokratik əhval-ruhiyyəli Azərbaycan ziyalıları L.Tolstoyu dahi realist yazıçı, haqq və ədalət carçısı kimi yüksək qiymətləndirmişlər.

1890-cı illərdən başlayaraq Bakının mədəni həyatında canlanma baş verir, rus və xarici bəstəkarların onlarla pyesləri, operaları səhnələşdirilən teatrlar fəaliyyət göstərir. Gənc dramaturqlar (N.Vəzirov, Ə.Haqverdiyev və b.) öz yaradıcılıqlarında rus dramaturgiya məktəbinin təsirini hiss edirlər. Ədəbi tənqid qəhrəman Fərhadı (Ə.Haqverdiyevin “Bəxtsiz cavan” pyesi) Çatski ilə müqayisə edirlər. Qoqol və Şedrinin onların ümumi satirik istiqamətdə – mövcud gerçəkliyin ifşa olunmasında C.Məmmədquluzadəyə ruhən yaxın hesab edirlər.

1880-ci illərdə A.N.Ostrovski (1883), G.İ.Uspenski (1883), A.Pisemski (1886), M.Qorki (1882), A.P.Çexov (1888) Bakıda olmuşlar. 1902-ci ildə O.Senkovskinin Şamaxıya həsr olunmuş “Şirvan xanlığının süqutu” romanı və V.Şufun “Şamaxının məhvi” poeması işıq üzü görmüşdür.

Rus-Azərbaycan qarşılıqlı əlaqələrinin möhkəmlənməsində yazıçı və şair, “Qafqaz” qəzetinin redaktoru, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarından “İgid Domrul haqqında nəğmə”nin tərcüməçisi V.L.Veliçkonun yaradıcılığı əhəmiyyətli rol oynamışdır. “Rus xəbərləri”ndə onun Qafqaz və Azərbaycan haqqında məqalələri dərc olunmuşdur.

Azərbaycanda tərcüməçilik işinin inkişafını təmin edən amillərdən biri də Qafqaz canişininin 13 yanvar 1881-ci il tarixli fərmanı ilə Azərbaycan dili ilə yanaşı rus dilinin tədrisini nəzərdə tutan rus-tatar məktəblərinin açılışıdır. 1869-cu ildə Seyid Əzim Şirvani təhsil rus dilində aparılan

məktəb açmışdır. Rəşid bəy Əfəndiyev tərəfindən rus dilindən tərcümələr albom-müntəxabatı, “Azərbaycan məktəbləri üçün rus dili dərsliyi” (A.O.Çernyayevskinin həmmüəllifliyi ilə) tərtib edilmişdir; C.Ünsizadə və N.K.Pomorsev rus dilinin öyrənilməsi üçün “Rus dili”, “Rus əlifbası” adlı vəsaitlər yazmışlar.

1880-ci illərdən etibarən Puşkin poeziyasından nümunələr R.Əfəndiyevin, A.Cavanşirin, M.Əfəndiyevin, F.Köçərlinin yüksək səviyyədə həyata keçirdikləri tərcümələrində Azərbaycan dilində səslənməyə başlamış və geniş oxucu auditoriyası qazanmışlar. Puşkinin məşhur əsərlərindən ibarət “Məqrib günəşləri” (“Светила Запада”) adlı poetik tərcümələr toplusunun müəllifi, tanınmış romantik şair və tərcüməçi Abbas Səhhət (1874-1918) Azərbaycanda Puşkin poeziyasının ardıcıl təbliğatçısı olmuşdur.

90-cı illərdə tərcümə işinə A.S.Puşkin yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmiş F.Köçərli müraciət edir. 90-cı illərdə A.S.Puşkinin “Boris Qodunov” faciəsini C.Ünsizadə tərcümə edir (senzuradan keçməyən tərcümə dərc olunmamışdır).

Azərbaycanda Puşkinin əsərlərinin tərcüməsi işi XX əsrin əvvəllərində davam etmişdir; onun əsərlərinə istedadlı tərcüməçilər – Abbas Səhhət, Abdulla Şaiq, A.Səttar və b. müraciət etmişlər.

Birinci fəslin **“XX əsrdə rus-Azərbaycan qarşılıqlı əlaqələrinin inkişafı”** adlı **ikinci paraqrafda** XX yüzilliyin ilk onilliklərində rus cəmiyyətində Şərqin mənəvi dəyərlərinə, sufilik fəlsəfəsinə, Y.Korşun, A.Rumerin, A.Krımskinin (Azərbaycan EA-da işlədiyi dövrdə Bakıda yazılmış “Nizami və onun müasirləri” monoqrafiyasının müəllifi) tərcümələrində təqdim edilmiş poeziyaya yüksələn marağın müşahidə olunduğu qeyd olunur. Görkəmli rus filoloqları, şərqşünasları və tərcüməçilərinin bu mətnlər barədə şərhləri, rus oxucusunun onları anlaması üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən söz və anlayışların interpretasiyası mühüm göstəricidir. Rus mühacirəti ədəbiyyatında İ.Buninlə onun sevgi dolu ifadələrlə (qaragözlü maral, Allahın ilahi bağlarının qara qızılgülü və s.) müraciət etdiyi Ümbülbanu arasında yaradıcılıq əlaqələri və dostluq münasibətlərini qeyd etmək olar. “İvan Buninin son döyüşü” (Литературный Азербайджан, 1988, №9) xatirələri onun qələminin məhsuludur.

1920-1924-cü illərdə Bakı Universitetində işləmiş və burada ayrıca kitabla 1923-cü ildə Bakıda nəşr olunmuş doktorluq dissertasiyasını müdafiə etmiş şair və filosof, simvolizmin nəzəriyyəçisi Vyacheslav İvanovun yaradıcılığının Bakı dövrü Azərbaycanla bağlı olmuşdur. Onun bu əsərində “qara bayramın” – xalqımızın ənənələrində saxlanılmış “qəsim

entuasik ağlaşma”nın təsviri yer almışdır. 1923-cü ilin avqustunda Azərbaycan xalq musiqisinin yazılışı üçün R.M.Qlier Bakıya səfər etmişdir.

Rusiya Azərbaycan millətlərarası əlaqələri oktyabrdan sonra da, artıq çoxmillətli ədəbi proses kontekstində inkişaf etmişdir; bu proses çərçivəsində SSRİ-nin tərkibinə daxil olmuş bütün milli respublikalar sıx şəkildə yaşayırdılar. Bu ittifaq 1990-cı illərin əvvəllərində dağıldı, amma arxada sıx qarşılıqlı fəaliyyətin, tərkibinə rus və Azərbaycan ədəbiyyatları da daxil olan çoxmillətli sovet ədəbiyyatının birgə fəaliyyətin 70 ili qalırdı. Və bu gün bu dövr haqqında nə cür danışsalar da, o həm rus, həm də Azərbaycan ədəbiyyatlarına çox şey vermiş, onları qarşılıqlı şəkildə zənginləşdirmişdir.

1932-ci ildə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı yaradıldı. Azərbaycan yazıçılarının yaradıcılığında povest və roman janrları inkişaf edir. İnqilab hadisələri, vətəndaş müharibəsi olayları, sovet adamlarının sosializm cəmiyyətinin ilk illərindəki həyatı Ə.Əbulhəsənin “Dünya dağılır”, M.S.Ordubadinin “Dumanlı Təbriz”, S.Rəhimovun “Şamo”, Mir Cəlal Paşayevin “Bir gəncin manifesti” əsərləri üçün materiala çevrildi. Azərbaycan poeziyası da yeni dövrün mühüm problemlərini əks etdirən sosial mövzulara müraciət etmişdir.

20-ci illərin sonundan etibarən rus yazıçılarının əsərlərinin Azərbaycan dilinə mütəmadi tərcüməsinə başlanılmışdır. L.N.Tolstoyun əsərlərinin tərcüməsi (hələ F.Köçərli, R.Əfəndizadə, S.Şirvani, H.Zərdabi, A.Səhhət, A.Şaiq, S.S.Axundov, C.Məmmədquluzadə tərəfindən başlanmış) davam etdirilmişdir. 70-80-ci illərdə onun 14-cildlik əsərlərinin nəşri mümkün olmuşdur. 20-ci illərin sonundan etibarən N.V.Qoqolun povest və pyesləri (“Taras Bulba” B.Məmmədovun tərcüməsində, “Köhnə dövrün mülkədarları” Y.Çəmənzəminlinin tərcüməsində) tərcümə olunur, N.Qoqolun vəfatının 100-cü ildönümü ərəfəsində “Seçilmiş əsərlər” təkildliyi (M.Rzaquluzadənin, C.Cənizadənin tərcümələrində), “Dikanka yaxınlığındakı kənddə axşamlar” (tərcüməçilər qrupu) işıq üzü görür. 1956-cı ildə “Ölü canlar” da daxil olmaqla altıcildlik nəşr olunur. 30-cu illərdə Azərbaycan oxucusu A.P.Çexovla tanış olur, onun və bir çox digər rus klassiklərinin yaradıcılığına maraq Azərbaycan ədəbiyyatşünaslarının (M.C.Paşayev, M.Arif, M.Cəfər, M.Rəfil, M.Hüseyn, H.Babayev, Ş.Qurbanov və b.) dərin elmi tədqiqatlarının mövzusunə çevrilir.

A.S.Puşkinin yaradıcılığına və onun Azərbaycan ədəbiyyatına təsirinə həsr olunmuş tədqiqatlar Azərbaycan filologiyasında xüsusi yer tutur.

Dissertasiyada A.Blokun şeir və poemalarının, M.Qorkinin pyeslərinin tərcüməsi və onların Azərbaycan səhnəsində qoyuluşu ilə bağlı material təqdim olunmuşdur. Azərbaycan ədəbiyyatşünasları və tədqiqdçilərinin əsərlərində V.V.Mayakovskinin yaradıcılığı, onun Azərbaycanla əlaqələri, şeirlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi problemləri öz əksini tapmışdır. S.Yeseninin Azərbaycanla bağlı təəssüratları əsasında qələmə aldığı əsərlər (“Fars motivləri”, “Əlvida, Bakı” və s.) – xüsusi səhifədir. Tədqiqat işində A.Fadeyevin, M.Şoloxovun, M.Prişvinin ədəbi əlaqələri, respublikamızda diqqətli oxucu auditoruyası tapmış digər sovet yazıçılarından (A.Astafyev, Y.Bondarev, V.Şukşin) əsərlərinin tərcüməsi ilə bağlı məsələlər öz əksini tapmışdır.

XIX əsr rus ədəbiyyatının onu geniş oxucu kütləsinə yaxınlaşdıran tədqiqi və mənimsənilməsində Azərbaycan mədəniyyətinin M.Arif, M.Rəfili, Ş.Qurbanov, H.Babayev, M.Sadıxov, S.Əsədullayev kimi görkəmli xadimlərin xidmətləri böyükdür.

Dissertasiyada Səməd Vurğunun, Rəsul Rzanın, Süleyman Rüstəmin, Məmməd Rahimin, Osman Sarıvəllinin və bir çox digər ədiblərin əsərlərinin rus dilinə tərcümələrinə geniş yer ayrılmışdır. F.Vəlixanovanın, T.Xəlilovanın və digərlərinin monoqrafiyaları bu tərcümələrə həsr edilmişdir.

Dissertasiyanın **“Müasir dövrdə ədəbi əlaqələrin durumu və formaları”** adlı ikinci fəsil iki paraqrafan ibarətdir.

**“Rus dili və ədəbiyyatı Azərbaycanda”** adlı birinci paraqraf yeni-dənqurma dövrünün ilk illərində bərqərar olmuş şəraitə həsr olunmuşdur. Rus-Azərbaycan qarşılıqlı ədəbi münasibətlərinin özünəməxsusluğu, onların müasir dövrdə birgə mövcudluq formaları – tədqiqatın bu fraqmentinin və bütövlükdə dissertasiyanın başlıca və əsaslandırıcı mövzudur.

Postsovet dövründə Sovet İttifaqının keçmiş respublikalarında rus dili informasiya məkanında sıxışdırıldı. Bu proses Azərbaycanda bir qədər fərqli şəkildə baş verirdi. Dissertasiyada rus dilinin təhsil və maarifçilik sistemində əvvəlki kimi mühüm yer tutduğunu əks etdirən statistik məlumatlar verilmişdir (tədris rus dilində aparılan 20, rus və Azərbaycan dillərində aparılan 140 məktəb, ali məktəblərdə rus bölmələri, Rusiyaya təhsil almaq üçün yönləndirmə təcrübəsi, 20-yə yaxın qəzet və 30 jurnal, 10 informasiya agentliyi, praktiki olaraq hər bir azərbaycanlı evində mövcud olan peyk televiziyası). Rus dilinin fəaliyyət xüsusiyyətlərini eskiz şəklində bu cür ifadə etmək olar: rus topoqrafik fonunun itməsi, mənbə ilə yaxınlaşan və rus qrafikası ilə əks olunan təkrar səsləndirmə (Гейчай, Лянкярән və s.), rus dilinin işgüzar sahədən və ritorik təcrübədə sıxışdı-

rılıb çıxarılması, Azərbaycan dilində qəbul edilmiş müraciətlərdən, Şərq etiketi ifadələrindən, obrazlı ifadələrdən, atalar sözləri və zərb-məsəllərdən rus nitqində istifadə edilməsi.

Rus-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin tədqiqində ortaya çıxan aktual problemlərdən biri bədii əsərlərin qələmə alındığı və bir sıra tədqiqatçıların fikrincə, bu əsərlər üçün milli baxımdan önəmli olan dil problemidir. Lakin bir sıra Azərbaycan yazıçılarının əsərlərinin qələmə alındığı rus dili öz üslub sisteminə istiqamətlənmişdir (məsələn, qeyri-uzuallıq, yəni digər normadan istifadə, stilizasiya üsulları, geniş kalkalaşdırma).

Azərbaycanda rusdilli mətbuat və bədii ədəbiyyat müasir mərhələdə əvvəlki dövrdən fərqli olaraq, daha yüksək səviyyədə Azərbaycan leksika və frazeologiyasının təsirinə məruz qalır ki, bu da qismən Azərbaycan dilinin milli dövlət dili, Azərbaycan cəmiyyətinin mədəniyyət dili kimi yüksələn rolu ilə bağlıdır. Azərbaycan gerçəklikləri milli məişətə “bağlanmış” əşya və anlayışların adlarını lokallaşdırır; onlardan bir çoxu artıq tərcümə olunmur.

Yazıçı Çingiz Abdullayevin qeyd etdiyi kimi, bu gün Azərbaycanda sıralarında geniş tanınmış İbrahimbəyov qardaşları, Siyavuş Məmməd-zadə, Natiq Rəsulzadə, Elmira Axundova, Ramiz Fətəliyev, Mənsur Vəkilov olmaqla, rus dilində yazmış və indi də yazan 50-yə qədər yazıçı var, onların siyahısı davam etdirilə bilər.

Bilinqvizim keçmişin yüksək dəyərli irsi sayılmış, bu günün ayrılmaz sərvəti, mədəniyyətlərin gələcək inkişafı üçün qorunub saxlanılmalı olan xəzinə adlandırılmışdır.

Müasir Azərbaycan və slavyan dünyası 8 may 2003-cü ildə keçirilmiş və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 80 illiyinə həsr olunmuş elmi-nəzəri konfransın mövzusu olmuşdur. Qeyd edilmişdir ki, Azərbaycanın slavyan dövlətləri ilə qarşılıqlı münasibətləri bizim yazıçıların, tarixçilərin, etnoqraf-filoloqların həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur.

Bakı Slavyan Universitetinin başlıca vəzifələrindən biri bu humanitar bilik sahəsi üzrə mütəxəsis hazırlığından ibarətdir. “Heydər Əliyev və slavyan dünyası” bölməsinin məruzələrində Prezident İlham Əliyevin Rusiya ilə əməkdaşlıq, mədəni əlaqələrin qurulmasındakı rolu xüsusilə qeyd olunmuşdur (Bakıda A.S.Puşkinin və Sankt-Peterburqda Nizaminin abidələrinin açılışı iki ölkə arasında mədəni əlaqələrin dinamikasından tam dolğunluğu ilə xəbər verir).



Dünyəvi dövlət quran Azərbaycan müxtəlif millətlərin və dini təriqətlərin azad və birgə mövcudluğunu təmin etmişdir.

Rusiya Heydər Əliyev Fondunun Leyla Əliyevanın rəhbərlik etdiyi bölməsinin yaradıldığı ilk ölkədir. Azərbaycan ədəbiyyatının rus dilinə tərcüməsi problemləri əvvəlki kimi rus dilli yazıçılar üçün məsul vəzifə olaraq qalır. Kamal Abdullayevin Azərbaycan oxucuları qarşısında rus poeziyasının sehrli dünyasını açmış “Gümüş əsrin sirləri” adlı tərcümələr kitabını (V.V.Putinə ithaf edilməklə), M.M.Baxtinin “Dostoyevski poetikasının problemləri” (tərcümə M.Qocayevindir), V.M.Jirmunskinin “Türk gəhrəmanlıq eposu” (tərcümə C.Muradovundur), A.Losevin “İntibahın estetikası” (tərcümə S.Həsənovundur) kitablarının rus dilindən Azərbaycan dilinə tərcümələrini qeyd etmək olar. BSU-nun “Tərcümə problemləri” elmi-araşdırmalar laboratoriyasında böyük həcmli “Tərcümə ensiklopediyası” üzərində iş başa çatmaqdadır.

“Dünya nəsrİ Azərbaycan dilində” seriyasında Y.Polyakovun Kamal Abdullanın rəhbərliyi altında müəlliflər kollektivi tərəfindən tərcümə olunmuş “Süddə çəpiş” romanı işıq üzü görmüşdür. “Luç” asossasiyası (rəhbər prof. H.Quliyev) tərəfindən rusdilli nəsr üzrə əhəmiyyətli layihələr işlənilib hazırlanmışdır.

İkinci fəslin **“Azərbaycan yazıçıları Rusiyada”** adlı **ikinci paragraf** Rusiyada yaşayan, qarşılıqlı əlaqələrin qorunub saxlanılması və möhkəmləndirilməsində böyük rol oynayan Azərbaycan şair və yazıçılarının yaradıcılığına həsr olunmuşdur.

Çingiz Hüseynov 30-dan çox roman və povestin, bir çox ədəbi əsərlərin müəllifidir, onun əsərləri bir çox dünya ölkələrində tərcümə edilmiş və nəşr olunmuşdur.

2005-ci ilin may ayında onun Rusiyanın “Buker” mükafatı nominasiyasına təqdim olunmuş “Yıxılmış dolçadan su axıdılmasın” romanı işıq üzü görmüşdür. Onu – Bakı sakinini, İslam mövzusuna müraciət etməyə Qarabağda baş vermiş faciəli hadisələr vadar etmişdir.

*Doğma Azərbaycan dilindən doğma rus dilinə tərcümə* formulu sonralar ədəbi tənqid tərəfindən sovet ədəbiyyatında mövcud olmuş ikidilli bədii tərcümənin bariz təsdiqi kimi fəal şəkildə tətbiq edilmişdir.

Dünya şöhrətli yazıçı, dramaturq və ssenari müəllifi, bir sıra tanınmış filmlərin (“Səhranın ağ günəşi”, “Günəşdən usanmışlar”, “İstintaq” və s.) həmmüəllifi Rüstəm İbrahimbəyov Rusiya diasporasında böyük nüfuz sahibidir. Naşir, şair, tərcüməçi və publisist İlham Bədəlbəyli Moskvada böyük iş aparır. Onun şəxsi iştirakı ilə Moskvada Nizaminin, Səməd

Vurğunun, Mirzə İbrahimovun coxcildli əsərlər külliyyatı, Rəsul Rzanın, Nəbi Xəzrinin, Fikrət Qocanın, Məmməd İsmayılın və digər Azərbaycan şair və yazıçılarının seçilmiş əsərləri nəşr olunmuşdur.

Moskvada yaşayan Nəsim Nəbioğlu Verdiyev müasir Azərbaycan ədəbiyyatının parlaq nümunələrindən birinin, rus dilinə tərcümə olunmuş 5 poetik məcmuənin (“Vətən – qəlbim mənim”, “Yalvaran bulaq”, “Dağlar məni bağışlamaz” və s.) müəllifidir. Azərbaycan mədəniyyətinin təbliği, Azərbaycanla Rusiya arasında əlaqələrin möhkəmləndirilməsi bu ictimai xadimin daim diqqət mərkəzindədir.

1983-cü ildən etibarən Moskvada “Xəzər küləyi”, “Fil”, “Fran Şram” kitablarının, povest, hekayə, esselərin müəllifi, yazıçı Afanasi Məmmədov dərc olunur.

Rusiya ədəbi tənqidi onun kiçik və böyük həcmli əsərlərində doğma şəhərin ətrini, hər bir ifadənin əşyevi, milli boyalarla cilalanmış əhəmiyyətini vurğulayır.

Moskvanın ədəbi mənzərəsində Eduard Bağirov görkəmli yer tutur. “Qastarbayter” romanında Rusiya cəmiyyəti qarşısında kəskin şəkildə qoyulmuş problemlərdən biri – millətçilik və ksenofobiya üzə çıxarılmışdır. Süjet xətti maneə tanımayan məhəbbətlə bağlı ədəbi mövzuya həsr olunmuş “Məşuqlar” romanında davam etdirilir.

Gənc nəslin nümayəndələrindən biri müasir Azərbaycan ədəbiyyatını təbliğ edən tanınmış yazıçı və şair, Moskva Yazıçılar Birliyinin üzvü, “Dünya İnstitutu”, “Oyanış”, “Zədələnmiş dodaqlı adam”, “Amin” kitablarının müəllifi Valeh Salehoğludur.

Azərbaycanlıların ədəbiyyat və incəsənət sahəsində fəaliyyətinin koordinasiyası böyük uğurla “Ocaq” Azərbaycan Mədəni Cəmiyyəti tərəfindən həyata keçirilir (sədr – prof. T.Məlikli).

Rusiya-Azərbaycan əlaqələrinin gələcək inkişafına yönəlmiş əhəmiyyətli hadisələrdən biri Moskva Dövlət Linqvistik Universitetində Azərbaycanşünaslıq istiqamətinin yaradılması olmuşdur (bölmə rəhbəri, BSU-nun professoru B.S.Musayevadır). Burada təşkilati baxımdan BSU-nun rektoru, AMEA-nın müxbir üzvü, prof. K.M.Abdullayev tərəfindən çox işlər görülmüşdür.

2008-ci ildə V yubiley Beynəlxalq müsabiqəsinə 10 MDB ölkələrindən 170-dən çox nəşr daxil olmuşdur. Onların sırasında Azərbaycan Respublikası da var idi. Azərbaycanda nəşr olunmuş kitablar 6 nominasiyada qalib olmuşlar.

Rus-Azərbaycan qarşılıqlı əlaqələrinin möhkəmlənməsinə yalnız Moskva deyil, Sankt-Peterburq da cəlb olunmuşdur. 2008-ci ilin 2 fevral tarixində Heydər Əliyev Fondunun Rusiya Federasiyası Nümayəndəliyinin rəhbəri Leyla Əliyevanın Sankt-Peterburqun qubernatoru Valentina Matviyenko ilə görüşü keçirilmişdir.

Təqdim edilmiş dissertasiya işində bu dövrün təhlili Azərbaycanın müstəqilliyinin qarşılıqlı anlaşma, qarşılıqlı fəaliyyət və qarşılıqlı əlaqələrə ısrarlığın zəifləmədiyini, dialoqun və eşidilmə istəyinin istisna edilmədiyini təsdiqləməyə imkan verir.

Azərbaycan və Rusiya arasında dil, ədəbiyyat sahələrində qarşılıqlı əlaqələr postsovet dövrünün yeni şəraitində də inkişaf etməkdədir. Tərəflərin hər biri təqribən iki əsrlik tarixə malik bu qarşılıqlı əlaqələrin davam və inkişaf etdirilməsi zəruriliyini anlamaqdadırlar.

Dissertasiyanın əsas müddəaları müəllifin dərc olunmuş aşağıdakı əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. Художественный перевод и история русско-азербайджанских литературных связей. Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi. BSU. VII buraxılış – Bakı: Mütərcim, 2007, s. 170-173.

2. М.Ф.Ахундов и азербайджано-русские литературные взаимосвязи. Dil və ədəbiyyat Beynəlxalq elmi nəzəri jurnal. BDU. 6 (66). Bakı, 2008, s. 142-143.

3. Об изучении творчества азербайджанских писателей в русской школе. Bakı Dövlət Universitetinin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş “Müasir şəraitdə orta ümumtəhsil məktəblərində tədrisin keyfiyyətini yüksəltmək yolları” mövzusunda I respublika elmi-metodik konfransının materialları. Bakı, 2009, s.108-109.

4. Русско-азербайджанские литературные связи в постсоветский период. Ученые записки. Azərbaycan Dillər Universiteti. Bakı, 2009, №5, s.219-224.

5. О связи Самеда Вургунa с русской литературой. Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi nəzəri jurnal. BDU. 5 (71). Bakı, 2010, s. 176-177.

6. Азербайджанские писатели в России. Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi. BSU. II buraxılış. Bakı: Mütərcim, 2010, s. 196-199.

7. Азербайджанская литература в России (книги Кямала Абдуллы на русском языке). «Актуальные проблемы гуманитарных и

естественных наук». Журнал научных публикаций. Москва, №2, 2010, s. 150-153.

8. Творчество С.Вургунa и азербайджанско-русские литературные связи. «Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri». II Beynəlxalq elmi konfransın materialları (I hissə). 4-7 may 2011-ci il. Bakı-Gəncə, s.605-610.

9. Индивидуализация и дифференциация обучения на уроках литературы. «Müasir şəraitdə ümumtəhsil məktəblərində tədrisin keyfiyyətini yüksəltmək yolları» mövzusunda II Respublika elmi-metodik konfransının materialları. Bakı, 2011, s. 140-142.

10. Азербайджанская тема Аллы Ахундовой. «Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri» // III Beynəlxalq elmi konfransın materialları. 2-5 may 2012-ci il. Bakı-Azərbaycan, s. 374-375.

11. Русско-азербайджанские литературные связи в XX столетии (в контексте: Россия и Восток). Журн. «Вестник МГЛУ». Москва, 2012, выпуск 24 (657), с.147-152.

**RUSSIAN-AZERBAIJAN LITERARY RELATIONS  
AT THE END OF THE 20<sup>th</sup> AND THE BEGINNING  
OF THE 21<sup>st</sup> CENTURIES**

**SUMMARY**

In the present dissertation “Russian-Azerbaijan literary relations at the end of the 20<sup>th</sup> and the beginning of the 21<sup>st</sup> centuries” and a brief history of them in a chronological order have been investigated.

The dissertation consists of introduction, two chapters, conclusion and the list of the used literature.

The “**Introduction**” substantiates the choice and actuality of the theme, determines the main aims and tasks, theoretical and practical significance, its research methods and specifies the structure of the dissertation.

The first chapter of this scientific work is called “**Formation and development history of the Russian-Azerbaijan mutual literary relations**” and consists of two paragraphs. In the first paragraph called “Russian-Azerbaijan literary relations in the 19th century” the history of Russian-Azerbaijan literary relations and the positive results of those relations have been analyzed. In the second paragraph of the first chapter named “Development of the Russian-Azerbaijan mutual relations in the 20th century” the increasing interest to the moral values of the East, the philosophy of Sufism in the Russian society in the first decades of the 20th century has been noted.

The second chapter of the dissertation is called “**Positions and forms of the literary relations in the modern period**” and consists of two paragraphs.

The first paragraph of the second chapter is titled as “The Russian language and literature in Azerbaijan” and the positions of the first years of perestroika have been analyzed in this chapter.

The last paragraph of the research work entitled “Azerbaijan writers in Russia” introduces the creative work of the Azerbaijan writers and poets in Russia.

In **Conclusion** the author summarizes the basic results of the research work.

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ**

**BAKİ SLAVYAN UNIVERSİTETİ**

*Əlyazması hüququnda*

**SƏMAYYƏ ƏLİFXAN QIZI KƏRİMOVA**

**XX ƏSRİN AXIRLARI – XXI ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ  
RUS-AZƏRBAYCAN ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏRİ**

**10.01.03 – Dünya ədəbiyyatı (rus ədəbiyyatı)**

**10.01.01 – Azərbaycan ədəbiyyatı**

**Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi  
almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyasının**

**A V T O R E F E R A T I**

**BAKİ – 2013**